

УДК 37.03

Ткаченко Л. І.*

РОЗВИТОК ОБДАРОВАНОСТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті наголошено на актуальності досліджуваної проблематики з огляду на методологію людиноцентризму – філософсько-освітнє обґрунтування особистісного розвитку людини в сучасних умовах інформаційної цивілізації. Розглянуто проблему супроводу обдарованої дитини з метою створення відповідного освітньо-педагогічного середовища для її розвитку. На основі аналізу багатовекторних розвідок провідних дослідників обдарованості виокремлено складові, що стосуються педагогічного аспекту – так званих зовнішніх чинників формування обдарованості.

За основу взято тезу, на якій акцентують увагу практично всі дослідники і що складає стрижень педагогічної уваги до обдарованості та організації цілеспрямованого педагогічного впливу на обдаровану особистість. Головне положення полягає в тому, що розвиток обдарованості відбувається за умови виявлення й розвитку задатків особистості. Самі задатки не можуть стати здібностями без педагогічного впливу на особистість і не можуть забезпечити розвиток обдарованості особистості на всіх вікових етапах її зростання.

Найважливішими аспектами педагогічної проблеми обдарованості є такі, що стосуються виявлення обдарованої особистості, педагогічні спостереження за проявами обдарованості, індивідуалізація розвитку, створення відповідного освітньо-інформаційного простору, забезпечення затребуваного емоційного й інтелектуального фону розвитку обдарованості тощо.

Автор робить висновок, що в розвитку обдарованості велике значення і роль належить освітньому середовищу, у якому перебуває дитина, та його екологічності, педагогічному впливові, соціальному середовищу, партнерству стейкхолдерів тощо – тобто зовнішнім педагогічним і соціальним чинникам формування обдарованої особистості. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні особливостей зазначених складових.

Ключові слова: обдарованість, задатки, здібності, педагогічний супровід, індивідуальність, інтелектуальний розвиток, людиноцентризм.

Нинішній цивілізаційний етап розвитку суспільства, що характеризується процесами глобалізації, цифровізації, загострення міжнародної економічної і політичної конкуренції тощо актуалізує проблему розвитку особистості. Філософія освіти наголошує на необхідності розвитку людини – «здатності людини систематично розмірковувати про найважливіші питання і проблеми, уміщуючи факти в більш широкий контекст, оцінювати моральне значення дій і вибору, ефективно передавати знання і ставити питання» [1, с. 44]. Для досягнення самоствердження й самореалізації особистість має бути інноваційною – здатною до творення інновацій в усіх сферах своєї життєдіяльності. В інноваційному процесі, який є основною ознакою прогресивного розвитку нашого часу, головним чинником є суб'єктність і креативність особистості. Прояви її залежать не лише від знань, направленості особистості, ціннісної сфери, а й здатності до творчості. Про це філософія людиноцентризму в освітній діяльності зазначає: потрібний «розвиток творчих потенцій людини, які ґрунтуються на розумі, знанні, мудрості, «душевному відчутті», «пізнанні серцем». На всьому тому, що перетворює людину в особистість» [6, с. 378]. Тобто розвиток на основі сформованих якостей: інтелекту, емоційності, комунікативності, моральності, толерантності, відкритості тощо.

Проблемою освіти зараз є не просто навчання й розвиток особистості, а виявлення її обдарувань задля формування якостей в обраному напрямі й подальшій реалізації в житті – сферах, що відповідають обдарованості кожного індивіда задля успішності розвитку всього суспільства.

*© Ткаченко Л. І.

Проблематика обдарованості в наукових пошуках, що бере витoki від спостережень початку минулого сторіччя, стає все більш поширеною, особливо це стосується психологічних досліджень. Їх присвячено теоретичним проблемам психології обдарованості, проблемам діагностики обдарованості, розробленню психологічних механізмів розвитку й навчання обдарованих дітей і молоді. Проте завдання виявлення й підтримки обдарованих дітей і юні, яке особливо гостро постало в останні десятиріччя, змушує переглянути наявну парадигму, виокремивши поряд із психологічним, педагогічний аспект проблеми обдарованості.

Дослідженням з виявлення обдарованості та умов її розвитку було присвячено численні дослідження в галузі вітчизняної психології. Найбільш перспективними й затребуваними нині є розвідки Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, В. А. Крутецького, О. Ф. Лазурського, Н. С. Лейтес, О. М. Матюшкіна, В. О. Моляка, К. К. Платонова, С. Л. Рубінштейна, І. О. Сікорського, Б. М. Теплова та ін. Досліджуючи обдарованість (здібності, талановитість) і способи її розвитку, учені акцентували на природних передумовах їх виникнення, інтеграції психологічних якостей для розвитку здібностей, розвої творчої складової особистості, розвитку потенційної обдарованості тощо. Складність феномена обдарованості обумовлює і множинність поглядів на її сутність, і багатоаспектність підходів до її класифікації. Зауважимо, що більшою мірою психологічні дослідження були зосередженими на внутрішніх чинниках сутності й способів розвитку обдарованості, хоч і не виключали поліфонічності у її визначенні.

Наша розвідка має за мету виокремлення зовнішніх факторів виявлення та підтримки розвитку обдарованості учнів, що складає педагогічний аспект проблеми.

Першим психологію обдарованості як галузь спеціальних досліджень виокремлює В. Штерн, і тому особливо примітним є його зауваження щодо визначення обдарованості. Учений зазначає, що потрібно особливо підкреслити: тісний зв'язок обдарованості з іншими рисами особистості не обмежується інтелектуальною сферою (пам'ять, фантазія, чутливе сприйняття), вона розповсюджується також і на сфери емоцій і волі. Практичні вольові дії пронизані обдарованістю. Так само й акт мислення, у якому виявляється обдарованість, значною мірою є актом виявлення волі й залежить від вольових якостей: концентрації, наполегливості, впевненості й самодисципліни. Що стосується ролі емоцій, то потрібно було б, мабуть, відрізнити обдарованість від інтелектуальності. Обдарованість – це здатність розумового пристосування до нового, тоді як інтелектуальність – схильність до такого пристосування. В «обдарованої» людини йдеться лише про психічний засіб, який вона має у своєму розпорядженні для досягнення будь-якої мети; в «інтелектуальної» – саме застосування цього засобу стає емоційно забарвленою ціллю. Жити у сфері думок – це для неї саме по собі насолода. І далі В. Штерн наголошує: факт сплетіння обдарованості з іншими властивостями особистості не можна випускати з уваги навіть тоді, коли з методологічних міркувань нам доводиться розглядати обдарованість ізольовано, начебто вона є самостійним фактором особистості [7, с. 26-27]. Ця розлога цитата дає уявлення, наскільки В. Штерн був глибоко переконаний у тому, що особистість є цілісністю, і лише в цілісному врахуванні якостей, які виявляють себе як окремі характеристики, можна говорити про обдарованість особистості. З іншого боку, ці окремі характеристики, що входять до синтетичної ознаки обдарованості, можуть бути сформованими в учня педагогічними засобами.

Розглядаючи проблеми обдарованості, А. Ф. Лазурський створив власну модель обдарованості особистості. При тому, що найвищу позицію в його ієрархії обдарованості займає «геній», і, на думку вченого, цей психотип здатний перетворювати середовище відповідно до своїх потреб, однак негативні зовнішні умови його формування залишають не виправний слід. А. Ф. Лазурський зауважує, що неправильність виховання, гнітюча атмосфера, що придушує всякі прояви

індивідуальності, порочність і зіпсованість оточення... – умови, що заважають біологічно правильному розвитку й прояву назовні природних задатків і здібностей особистості. Навіть геній далеко не завжди може подолати надто вже несприятливі обставини, що склалися, й або гине під їхнім тягарем, або виходить з боротьби дуже постраждалим, що невідворотно відображається на процесі творчості, призводячи до поступового згасання обдаровання [2, с. 221]. Зауважимо, що вчений, виокремлюючи зовнішні умови формування обдарованості, указує й педагогічні впливи, і соціальні. До того ж підкреслює негативний вплив неможливості самовираження індивідуальності особистості й обов'язковість моральності оточення.

Інший авторитетний учений Б. М. Теплов, що досліджував обдаровання й здібності, проводить чітке розмежування між цими двома поняттями. Він пише, що вродженими можуть бути лише анатомо-фізіологічні особливості, тобто задатки, які лежать в основі розвитку здібностей, самі ж здібності завжди є результатом розвитку. Таким чином, відкинувши розуміння здібностей як вроджених особливостей людини, ми анітрохи не відкидаємо тим самим того факту, що в основі розвитку здібностей у більшості випадків лежать деякі вроджені особливості, задатки. Важливо лише твердо установити, наголошує вчений, що у всіх випадках ми розуміємо вродженість не самих здібностей, а задатків, що лежать складають їхнє підґрунтя. Особливо важливим з позиції педагогічного погляду є таке зауваження: необхідно підкреслити, що здатність за самою своєю суттю є поняття динамічним. Здібність існує тільки в русі, тільки в розвитку. У психологічному аспекті не можна говорити про здатність, що вона існує до початку свого розвитку, так само як не можна говорити про здатність, що досягла свого повного розвитку, так само, як не можна говорити про здатність, яка закінчила свій розвиток. Не можна випустити з уваги, що розвиток цей здійснюється не інакше, як у процесі тієї чи іншої практичної і теоретичної діяльності. А це означає, що здібність не може виникнути поза відповідною конкретною діяльністю [5, с. 17].

Надзвичайно перспективним з педагогічної точки зору є визначення, за Б. М. Тепловим, місця обдарованості в процесі розвитку особистості. Обдарованість, на його думку, не має сенсу без співвіднесення її з конкретними, такими, що історично розвиваються, формами суспільно-трудової практики. Другою істотною обставиною є така: від обдарованості залежить не успіх у виконанні діяльності, а тільки можливість досягнення цього успіху. Для успішного виконання будь-якої діяльності потрібна не лише обдарованість, тобто наявність відповідного поєднання здібностей, а й володіння необхідними навичками та вміннями [4, с. 57]

Глибоко й докладно розглядає співвідношення внутрішніх і зовнішніх факторів, що зумовлюють розвиток обдарованості особистості Л. С. Рубінштейн. Заперечуючи вчення, що ґрунтуються виключно на детермінації внутрішньо обумовлених чинників обдарованості, й так само критикуючи теорії, що проголошують зовнішню детермінований її розвиток, Л. С. Рубінштейн оголошує: ніщо не розвивається чисто іманентно тільки зсередини, безвідносно до будь-чого зовнішнього, але ніщо не входить у процес розвитку зовні без усяких внутрішніх до того умов. Учений стверджує: «Освоєння людиною певних знань і способів дії має своєю передумовою, своєю внутрішньою умовою відомий рівень розумового розвитку, розвитку розумових здібностей; воно веде до створення внутрішніх умов для засвоєння знань і способів дії вищого порядку. Розвиток здатності відбувається по спіралі: реалізація можливості, яка представляє здатність одного рівня, відкриває нові можливості для подальшого розвитку, для розвитку здібностей більш високого рівня. Обдарованість людини визначається діапазоном нових можливостей, які відкриває реалізація наявних можливостей. Здібності людини – внутрішні умови його розвитку, які, як й інші внутрішні умови, формуються під впливом зовнішніх – у процесі взаємодії людини із зовнішнім світом» [3, с. 7-8]. У цих твердженнях Л. С. Рубінштейна для нашого (педагогічного) аспекту розвитку обдарованості важливими є три тези: обдарованість

розвивається із задатків; обдарованість розвивається завдяки діяльності в зовнішньому світі; розвиток здібностей відбувається по спіралі, що означає можливість переносу сформованих здатностей на інший, більш високий, рівень і, таким чином, їхній подальший розвиток.

До принципово важливого висновку щодо розвитку обдарованості приходять В. С. Юркевич, яка зазначає, що до розвитку здібностей безпосереднє відношення має розумова активність, яка є запорукою й основною умовою зростання здібностей із задатків. Діяльність, якою займається дитина, має бути пов'язана з позитивними емоціями, інакше кажучи, приносити радість, задоволення. Є ця радість – завдатки розвиваються, немає радості від розумової діяльності – здібностей не буде. Від тривалих, безрадісних, з примусу або самопримусу занять можна мати навіть гарні знання, але не здібності. Зв'язок розвитку здібностей з позитивними емоціями підтверджений зараз не лише в психологічних, але й суто фізіологічних експериментах, стверджує В. С. Юркевич [8, с. 17]. Отже, з цього випливає головний висновок: для розвитку обдарованості особистості потрібно відповідне педагогічне середовище, провідну роль у якому виконує вчитель.

Увага до зовнішніх факторів розвитку обдарованості є пріоритетною в розвідках зарубіжних дослідників. Цікавими є спостереження, які потрібно брати до уваги, окреслюючи завдання розвитку обдарованості. Зокрема, С. К. Джонсен, окреслюючи поняття обдарованості, посиляється на визначення обдарованих і талановитих учнів у Федеральному законі США: термін «обдарований і талановитий» застосовується до студентів, дітей або молоді, які виявляють високу працездатність у таких галузях: інтелектуальні, творчі, мистецькі чи лідерські здібності, або в конкретних академічних галузях і які мають потребу в послугах або заходах, які зазвичай не надаються школою для повного розвитку таких здібностей [12]. Тут спостерігаємо пряме зауваження, що загальна освіта не орієнтована на обдаровану особистість, і в той же час обдарованість і талановитість потребують спеціально організованої совіти й особливих педагогічних умов для їх розкриття.

Згідно С. А. Кірку і Дж. Дж. Галлахеру, які привертають увагу до процесу навчання обдарованих дітей, в останніх є чотири типи поведінкових характеристик: успіхи в навчанні, мотивація, креативність і лідерство. Оскільки ці характеристики є поведінковими, вони спостережувані. Відповідно для організації розвитку обдарованості автори наголошують: шкільний учитель повинен помічати ці прояви й занотовувати, щоб переконатися в частому повторенні цих характеристик [13]. Тобто йдеться про методику визначення обдарованості як обов'язок учителя, який має проводити спеціальні спостереження для виявлення обдарованих учнів та подальшому відповідному навчанні.

Необхідності спостережень і виявлення обдарованості в ранньому дошкільному віці присвячено статтю А. М. Аль-Овейді. Дослідник зауважує, що дошкільна освіта має вирішальне значення для обдарованої дитини. На цій стадії розвитку вихователі можуть визначити, що деякі дошкільнята обдаровані або виявляють потенційну обдарованість. Для цієї ідентифікації й перевірки вихователі повинні розуміти особливості обдарованої дитини до трьох років, щоб забезпечити її виявлення й знати методи діагностики обдарованості для їх застосування. Навіть якщо вони не визначають таку дитину як обдаровану, вони можуть виявити її індивідуальні характеристики через притаманні їй особливості розвитку. Автор підкреслює, що виявлення обдарованості в дошкільних установах є складним через відсутність стандартів для раннього визначення потенціалу дитини, тому вихователь повинен досліджувати в дошкільнят особливі риси: ентузіазм у навчанні, цікавість, можливості творчого самовираження в різних галузях і соціальні відносини відповідно до теорій обдарованості. До цього автор статті додає, що відповідальність лежить і на адміністрації освітнього закладу, і на батьках дитини щодо забезпечення адекватного розвивального середовища [9].

Проблемі відповідного педагогічного супроводу обдарованих дітей присвячено розвідки М. А. Човдхарі, який застерігає, що вчителі відчують труднощі роботи з обдарованими дітьми, оскільки не в змозі задовольнити педагогічних потреб спілкування відповідно до їхньої (обдарованих дітей) інтелектуальної та емоційної зрілості. Якщо діти не знаходять такого спілкування, то можуть або приховати свою інтелектуальну й емоційну зрілість таким чином, який може бути прийнятий однокласниками, або можуть ізолюватися чи спробувати пристосуватися до віку однолітків [10]. У будь-якому випадку відсутність адекватного педагогічного впливу зашкодить розвитку обдарованих дітей.

Проблему навчання обдарованих дітей у спеціальних класах розглядає Ханна Девід. Вона зазначає на прикладі освіти в Ізраїлі, що тільки невелика меншість дітей, визначених як обдаровані, здобувають освіту в спеціальних класах. На жаль, спеціальні класи для обдарованих не задовольняють інтелектуальні, соціальні або емоційні потреби багатьох обдарованих дітей. Автор доводить, що академічні, соціальні або емоційні потреби не можуть бути задоволеними в спеціальних класах. Зрештою, дослідниця приходять до висновку, що програма відриву, коли обдаровані діти навчаються в спеціальних умовах один раз на тиждень, – це найкращий спосіб задовольнити потребу якомога більшої кількості обдарованих дітей [11].

Як бачимо, різні підходи й аспекти дослідження обдарованості та її розвитку розкривають палітру множинності проявів цього явища, але науковці, зрештою, дотримуються думки про необхідність педагогічного впливу для розвитку обдарованості й формування спеціальних педагогічних умов, тому виокремлюючи педагогічні проблеми обдарованості, висновуємо ті, за успішного розв'язання яких можливий успішний процес розвитку обдарованих дітей і молоді:

- урахування цілісності особистості й організація екологічно-сприятливого (доброзичливого) для дитини середовища з метою його гармонійного розвитку;
- розвій індивідуальності особистості як умова виявлення її обдарувань, забезпечення можливостей та підтримка її самовираження;
- урахування того, що здібності розвиваються із задатків у практико-перетворювальній діяльності обдарованої дитини, отже необхідним є формування відповідних обдаруванню навичок і вмінь, що розвиватимуть здібності;
- розвиток сформованих умінь і навичок у нових обставинах, що сприятиме переносу сформованих якостей на більш високий рівень розвитку й сприятиме виявленню обдарованості;
- постійне підтримання інтересу до розумової праці, позитивного емоційно-піднесеного фону інтелектуальної діяльності;
- перманентні педагогічні спостереження вчителя за обдарованим учнем і забезпечення індивідуального підходу;
- створення атмосфери взаємного сприйняття, підтримки та партнерських відносин у учнівському колективі;
- залучення всіх стейкхолдерів до організації педагогічного середовища для розвитку обдарованості.

У розвитку обдарованості велике значення і роль належить освітньому середовищу, у якому перебуває дитина, та його екологічності, педагогічному впливові, соціальному середовищу, партнерству стейкхолдерів тощо – тобто зовнішнім педагогічним і соціальним чинникам формування обдарованої особистості. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні особливостей зазначених складових.

Література:

1. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. К.: Педагогічна думка. 2009. 520 с.

2. Лазурський А. Ф. Классификация зичностей / под ред. М. Я. Басова и В. Н. Мясичева; сост. проф. М. Я. Басова «Новые идеи в учении о личности». Изд. 3-е, перераб. Л.: ГИЗ, 1924. 290 с.
3. Рубинштейн С. Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории. *Вопросы психологии*. 1960. № 3. С. 3–15.
4. Теплов Б. М. Способности и одаренность. *Вестник практической психологии обдарования*. 2012. № 4 (33), окт.–дек. С. 54–57.
5. Теплов Б. М. Способности и одаренность. *Избр. труды*: в 2 т. М.: Педагогика, 1985. Т. 1. С. 15–42.
6. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред. акад. Василя Кременя / АПН України, Ін-т обдар. дитини. К.: Педагогічна думка, 2008. 472 с.
7. Штерн В. Одаренность детей и подростков и методы ее исследования / пер. с нем. Харьков: Книгоспілка, 1926. 409 с.
8. Юркевич В. С. Одаренный ребенок: иллюзии и реальность: книга для учителей и родителей. М.: Просвещение, 2006. 136 с.
9. AL-Oweidi Alia Mohammed. The Impact Training of a Program on Improving the Cognitive Competencies of Teachers in Identifying Gifted Preschoolers. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*. 2019. № 7 (2). June. Pp. 363–375.
10. Chowdhury M. A. Gifted education in science and chemistry: Perspectives and insights into teaching, pedagogies, assessments, and psychosocial skills development. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*. 2016. № 4 (1). Pp. 53–66.
11. David Hanna. Integration or separate classes for the gifted? Israeli view. *Australasian Journal of Gifted Education*. 2008. № 17 (1). Pp. 40–47.
12. Johnsen S. K. Identifying gifted students. A practical guide (2nd ed) Waco, Texas: Prufrock Press. 2011.
13. Kirk S. A. and Gallagher J. J. Educating Exceptional Children. Boston: Houghton Mifflin Co. 1997.

Tkachenko L. I.

DEVELOPMENT OF GIFTEDNESS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

The article emphasises the relevance of the studied problems in view of the methodology of human-centrism – philosophical and educational substantiation of personal development of a human being in modern conditions of information society. The problem of accompanying a gifted child in order to create an appropriate educational and pedagogical environment for its development is considered. On the basis of the analysis of multi-vector intelligence of the leading researchers of giftedness, the components concerning the pedagogical aspect – the so-called external factors of forming giftedness – are distinguished.

It is based on a thesis that is emphasized by virtually all researchers and that is the core of pedagogical attention to giftedness and organization of purposeful pedagogical influence on the gifted person. The main point is that the development of giftedness is subject to the detection and development of the makings of personality. The makings themselves cannot become abilities without pedagogical influence on the personality and cannot ensure the development of the gifted personality at all stages of his growth.

The most important aspects of the pedagogical problem of giftedness are those related to the identification of the gifted person, pedagogical observations on the manifestations of giftedness, individualization of development, creation of appropriate educational and information space, providing the required emotional and intellectual background of giftedness development and more.

The author concludes that in the development of giftedness the great importance and role belongs to the educational environment, in which the child resides, and its environmental friendliness, pedagogical influence, social environment, partnership of stakeholders etc. – that is, external pedagogical and social factors of formation of gifted personality. He sees the prospects for further research in determining the features of these components.

Key words: giftedness, makings, abilities, pedagogical support, individuality, intellectual development, human-centrism.

Дата надходження статті: «25» вересня 2019 р.